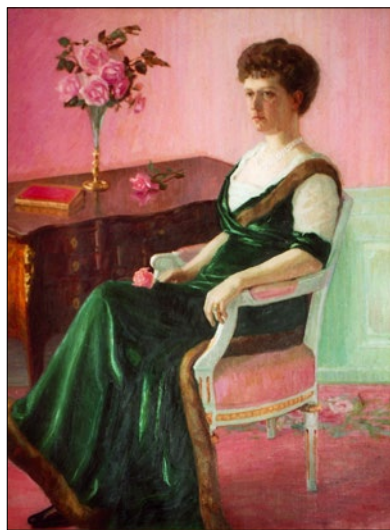
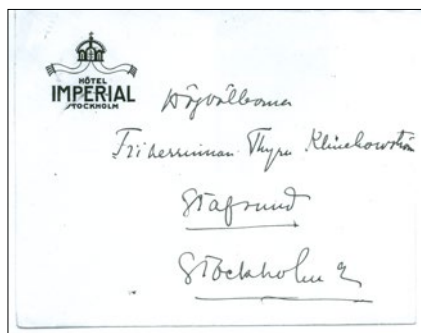
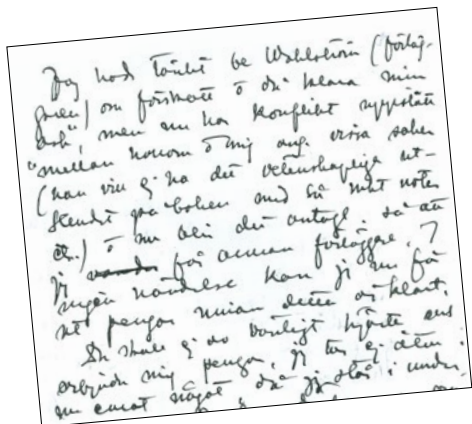

Friherreparet Axel och Thyra Klinckowström. – Ur Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början. Stockholm 1909.

Godsfrun Thyra Klinckowström, föremål för Alma Söderhjelm's nära vänskap och beundran, målad av Carl Persson Delsbo 1913, bevakar trapphuset på Stafsund.

Bohem – Professor – Patriot – Kvinna – Legendan Söderhjelm

I denna bok har Alma Söderhjelm's personlighet skildrats i hennes sätt att skriva sina verk genom den stil hon skapat. Stilen genom berättandet, som en fördjupning av tanke och handling, har tolkats som en blick in i hennes väsen som människa. Detta är den antropologiska blicken, formulerad som på samma gång "harsh light – soft focus". Fältarbetet i fenomenet Söderhjelm har riktats på teman som återkommer i hennes texter och som därför uppfattats också som en väsentlig del av hennes livsvärld, scenbilder, kulisser och rekvisita i hennes "kulturella landskap", för att tala mentalitetshistoriskt. Ser man dem som drag i ett personporträtt, som en biografi, förväntas presentera, blir det bara frågan om skiftningar – Alma Söderhjelm ter sig nämligen, samtidigt som hon är mycket närvarande som ständigt undflyende, expositionellt synlig och i nästa ögonblick försvunnen. Måhända är detta ett bärande drag i hennes väsen.

Omdömen och karakteristik av vänner, inte minst i hyllningskriften till 75-åringen, höjer upp det verbala, raljanta, visuella, offentliga – den kända personen, även om man mellan raderna kan skönja intryck av känslodjup. Man har fångat vännen Alma inte bara sådan man känt och upplevt henne, utan sådan man föreställt sig att hon ville se sig själv. Det är inte förvånande, då man studerar den talrika flora av intervjuer, reportagen, kolumner, kåserier, uttalanden, reseintryck och – vetenskapligt framhävda resultat, som led-sagade henne i tidningspressen genom 1920- och 1930-talen. Hon blev ju, redan genom den havererade docentfrågan, en känd person på 1910-talet. Hon ställde upp i paritet med skådespelare, operasångare, filmstjärnor, konstnärer och kungligheter, öppnade sitt hem och skrev själv om dessa. Hennes roll som kritiker, kåsör och romanförfattare blev opinionsbildarens, inte bara den sakkunniges utan expertens, till slut nästan vishetslärarens och oraklets position. Det är inte märkligt om man föreställde sig att hon själv ville vara just sådan och att hon fick epitetet "levnadskonstnär". Bilden förför genom sin helgjutighet, även om många poängterade hennes dubbla

karaktär, citerande Karl Gerhards kända yttrande ännu i nekrologen 1949: ”en sällsam korsning av gammal lappgumma och prinsessan i det var en gång”¹.

Bo Bergman har i dikten till Alma beskrivit henne som ”bohem, professor, patriot och kvinna”, vilket kan tolkas som en blick för det mångfacetterade i hennes liv och verk, vilket hon ju också själv vittnat om i minnesböckerna *Min värld*, *Mina sju magra år* och *Åbotur och retur*. Men rollerna, ”självpporträtten”, var inte självalda och bakom det originella, som hon på äldre dagar själv gärna framhävde, fanns en krass verklighet, en nödvändighet, en utsatthet och en tragik.

Bohem var hon inte bara för att hon ofta flyttade, förde som hon säger en ”oscillerande” tillvaro, pendlande mellan olika fysiska rum, en ”flyttfågel”. Materiell nöd tvingade henne därtill. När hon skämtade och raljerade över detta drag i sitt liv var det en överlevnadsstrategi mentalt, ett döljande av lidandet, svält och umbäranden – för sig själv. Så kan en av hennes hetaste önskningar betecknas – drömmen om ett eget hem, en egen trädgård – som bara delvis förverkligades. Bohem var hon på många sätt. Epitetet flödar: bisarr, ej någon flockmänniska, kvinnligt vimsig, opraktisk, oförmögen att handskas med pengar, konventionsfritt charmig, lynnig, misstänksam, egen-sinnig, impertinent, irrationell, förvirrande” i kombination med rörligt intellekt, hektisk verksamhetslust på gränsen till sammanbrott, avsaknad av akademisk formalism och borgerlig vardag. Gärna berättade man om hennes gästfrihet med brännvin, knäckebröd med hårdkokta ägg och anjovis, en whiskybricka diskret i bakgrunden. I forskningen tidigt utanför det nationella paradigmet. Uppseende väckte hon genom att debutera som författarinna ”så sent” som vid 48 år. Att hon inte förblev vid vetenskapen betraktades nästan som otillständigt. I miljöerna där hon hamnade – ofta bohemiska – stod hon både som den förundrade åskådaren och den disharmoniska främlingen, men också här trädde hon frimodigt upp som medspelare. Gränsländets påtvingade dubbla tillhörighet kände hon av hela livet, än var hon lysande rikssvensk intellektuell, än finsk patriot. En vandrerska från Karelska näset, ännu som gammal på upptäckt i ”gränsmarkslandet” Finland-Ryssland med näverkanten på ryggen. Bohem var hon i positionen som utomstående, då hon oförblommerat såg och dissekerade människorna, även sina historiska gestalter, det må sedan ha skett i *Bibliothèque Nationales* tysta salar,

Kungsträdgården, på Finlandsbåten, på Operakällaren, teatern, i filmstudion, ett kungligt slott eller vid ett torrt fakultetsmöte.

Fascinationen inför mysteriet människan, mänskliga fantasier och strategier, beredde Alma sällsamma upplevelser, grep henne oemotståndligt och drev henne ut på tidens ström där hon djuplodade i det dunkla psyket – skrev och i stilen konverserade, diktade, dramatiserade och regisserade liv. Genom ”livsforskningen” skulle man närma sig sanningsbilden, genom seendet sker avståndstagande, den personliga detaljen kontrasteras mot allmänna perspektiv och gestalterna får en nästan monumental prägel. Avsaknaden av en fastare intrig kompenseras genom att åskådliggörandet hade pregnans, det väsentliga framträdde redan i själva temat, hon lät dokumenten tala, bistod med litterär talang, med entusiasm och vid behov suggestion. Genom hela livsvirveln sökte hon, med konstnärens intuition – genom klassificering av mänskoter, personligheten och poängtering av individens roll i historien – *människan*. Kanske var det stundens kompensation för rotlösheten och rädslan att bli glömd, bortglömd. Vid en av sina sista intervjuer frågade hon ängsligt: ”Är jag berömd, säg mig, är jag berömd?” Bohem var hon slutligen i sin ensamhet, med den vita kastanjen på asfaltgården, med skrivbordslampans sken i natten, med dagboken och breven till Thyra som enda sällskap. Vetenskapens krav berövade livet.

Professor var hon visserligen formellt – ehuru personlig, ”extra ordinarie”, men brytningen mellan det vetenskapliga och konstnärliga gav hennes gestalt ett drag av rörlighet, rastlöshet, mångsyssleri och i den akademiska världen okonventionella sysselsättningar såsom matlagning, stickning, romanskrivning. I ”utmarkerna” hade man i tiden placerat henne, som ”ratad”, när hon blev accepterad valde hon rollen inte bara som gränsvakt utan som gerillasoldat i periferin. Att omförhandla sin identitet hade varit Alma främmande – hon hade nämligen många identiteter att tro på och leva i. Hennes beteende hade stänk av förakt för det akademiska, gjorde kollegerna – männen osäkra och gav upphov till anekdoter och rykten, ”skriv professor, det senare har jag papper på” skall hon ha svarat då det gällde placeringkortet på en middag. Att beskriva Åbo Akademi som ett ”hem för lärda pauvres honteux” och staden som defekt av en patriotism som stagnerat i relikdyrkan, var att häda. Man betonade det fria och respektlösa i hennes tal och uppträdande, en ”evigt ung fribytare” hette det när hon fyllde 60 år. Vid sin installation 1933 hyllade kollegan,

filosofen Rolf Lagerborg, som också var extra ordinarie, Alma som något ”*noch nie dagewesenes, och mera: nie wiederkehrendes: Das gibt's nur einmal – und kommt nie wieder – es ist zu schön um wahr zu sein...*” Alma är en av dem, som Nietzsche kallar ’*die Einmaligen, die Unvergleichbaren, die sich selber Gesetzgebenden*’.” Metoderna att skriva och föreläsa förskräckte, samtidigt som studenterna såg Alma som en sällsynt givande pedagog och tog till sig av det markanta intresse hon ägnade dem. Också i auditoriet upplevde man den sällsamma blandningen av grumligt tal och blixtrande snillrikhet. Men ingen kunde ifrågasätta hennes värde i vetenskapens värld när framgången i Frankrike till slut blev känd. Där om skötte hon medvetet effektivt själv! Skådespelet *Vägen till friheten* bjöd, enligt en recension, på både en vetenskaplig upptäcktsresa och en estetisk njutning.²

Att vara *patriot* innebar för Alma att omfatta fosterländskhet. Detta värde såg hon också i sina historiska gestalter, främst Döbeln och Fersen, men också Carl Johan. När hon 1940 omsatte Döbelns valspråk ”ära, skyldighet, vilja” i mementot för Finlands historia kunde hon igen en gång analysera begreppet nation. Hon var ju genom sitt livsöde ett sanningsvittne till Finlands öde. Det var av egen erfarenhet hon berättade om kampen mot förtrycket åren 1902–1903 genom smuggling från Stockholm och spridningen av den hemliga tidningen *Fria Ord*, som medhjälpare till den nära väninnan, sjuksköterskan Gertrud Brunou. Det var som deltagare hon berättade om det aktiva motståndets parti och tidningen *Framtid*, om högkvarteret hos Elin Nylander på Estnäsgränd 7 åren 1906–1910. Det var som närmaste hand till Herman Gummerus i Stockholm vintern 1915 hon som ”fröken Arfvidsson”, ”Die Dame” eller ”hon” skaffade tyska pass åt de unga männen på väg till jägarutbildning. Det var som oberoende vetenskaplig forskare hon våren 1918 gömde av de röda efterspanade höga personer i sin lägenhet på Armfeltsvägen. Tidigt tog hon parti mot nazismen och klandrade våra ”tyska ögon”. Och det var slutligen som patriot hon under kriget engagerade sig i upplysning, kontaktnät, materiell hjälp för fosterlandet så, att hennes hem i Stockholm sågs som en inofficiell finländsk legation. ”I all sin organisatoriska vimsighet hade Alma Söderhjelm en praktisk blick, stark vilja och stor makt över medmänniskorna. När de egna resurserna tröt, tubbades vänner och bekanta att ta hand om skyddslingarna bland invalider och vinddrivna landsmän. Hovmän, kulturpersonligheter och penningstarka företagare engagerades i Alma

Söderhjelm högst privata hjälporganisation. Den saknade system, men ägde så mycket mera målmedvetenhet”, tecknar W.E. Nordström. Då hon, själv i rollen som historisk person, skrev om detta utkristalliserades tvenne bärande teman: offret och hjälten. Dessa genomsyrar också romanen *Unga Träd*, en spegling av inbördeskriget. Offret innebar för Alma inte enbart offer under krig, det hade hon kännbara exempel på i syskonkretsen, utan i hög grad också offer för kulturen. ”Kulturarbete” och ”kulturbärare” kunde man tala om först då varje land fått sin ”kulturella rustningsindustri”. Hjälten såg hon i varje soldat, men begreppet inrymde mera än att vara oförvägen krigare, beredskapsman, prickskytt. ”För att vara soldat behövs det därtill en nervstyrka, en hjärtats oräddhet, en andens självdisciplin och en fosterländsk solidaritetsdrift som kan försätta berg.” Den andliga beredskapen, som en text hette 1941, ett krav på alla under hårda tider, var en moralisk beredskap, vakttjänsten en sinnets och karaktärens ”gråa fältuniform”. ”Det fordras av oss självdisciplin, att inte vika, inte svikta, inte låta höra knot och vecklagan, att hålla på avstånd personliga synpunkter, ej slå omkring sig med fäviskt tal och icke försjunka i förvekligande grubblerier.” För Alma Söderhjelm betydde väl denna moralkodex, som för andra aktivister, att när rätta ögonblicket kom taga sitt öde i egna händer.³

Bergman använder som fjärde ord i hyllningsdikten om Alma epitetet *kvinnna*. Man kunde förvisso orda mycket om dikotomin manligt – kvinnligt, ett favorittema i hennes kåserier. Men är en sådan bipolär syn på henne själv, kanske spirad ur det motsägelsefulla intrycket, överhuvud motiverad? För Alma Söderhjelm räljanta stil var både det biologiska och kulturella könet tacksamt objekt, publikfriande, men hennes kulturella identitet (gender) bestämdes knappast i grunden av symbolisk manlighet eller kvinnlighet. Hennes kvinnliga fåfånga var bara ett puder från Marie-Antoinettes tid. Karl Gerhard minns en ögonblicksbild: ”Hennes förtjusning över att bli fotograferad var stor och på intet sätt maskerad. ”Tack, snälla herrn, så vänligt att låta mig få komma med”, utropade hon spontant till en pressfotograf, som höjde blixten mot ett bord där hon satt vid ett party.”

Romanerna är ju ifrågasättande. Mansmetaforen använde hon, den inrymde: manlig kraft, aktivitet, rationalitet, makten över material, härskartemat, metod och ordning – allt detta kände hon väl – liksom o-manligheten. Kanske såg hon som en kvinnlig uppgift att i

praxis och ord taga vara på den sfär där kropp och själ samverkar, den kvinnliga erfarenhetens betydelse, barndomens tysta kunskap, den sinnliga sfären, inlevelsen, den sanna kunskapen om tingen. Att enbart vara något ”komplement” till mannen fann hon sig inte i. Hennes omvittnade gränsöverskridande väsen i liv och verk innebar också en genderneutralitet, för henne passar det inte med att tala om manlig yrkesidentitet och kvinnlig könsidentitet, även om samhället försökte visa henne plats. Med det fortsatta rimmet - ”medmänniska och hjälp och tröstarinna” – vidgar Bergman blicken för allt det levande i hennes identitetsbygge.⁴

*

Alla de karakteristiker som genom åren i offentligheten gavs Alma Söderhjelm beredde småningom mark för epitetet *legend*. Det odlades gärna av redaktören J.O.Tallqvist, som flera gånger intervjuade henne, senast 1945. I den långa minnesrunan i Svenska folkskolans vänners kalender var det en ”legendarisk personlighet” som gick ur tiden den 16 mars 1949. Tron på vetenskapen, sanningssökandet, kunskapsörsten, den heta livshungern – också det ett slags religion, ”i grunden är den sanna forskaren alltid en religiös människa”, skrev han utgående från hennes starka upplevelse av det första forskningsarbetet i Paris. Ännu 1970, då hundra år förflutit sedan hennes födelse, erinrade Tallqvist i en artikel under strecket i Hufvudstadsbladet, vars kulturredaktör han var, alla de drag som karakteristiskerna av henne hugfäst. En annan hävdtecknare, Carl-Fredrik Palmstierna, hade ju starka personliga minnen ur Stockholms societetsliv redan i ungdomen, vilka fördjupades under samarbetet kring Oscar-monografen och den nära vänskap i vilken han stod till henne de sista åren. I sin memoarbok 1976 skildrar han den sista strimman av hennes livsmod. ”Ett ryskt ordspråk säger att skräcken har stora öron. Rädsla var Alma Söderhjelm främmande. Mottot i slutet av minnesboken *Min värld*, hennes främsta, lyder: ’Den bästa tillgången i livet – att inte förfäras.’” Rädslan för att fråga, rädslan för att tänka slog henne aldrig. Den utförliga biografiska artikel *fil.mag.*, förlagsredaktören W.E. Nordström, skrev om sin beundrade professor 1968, belyser rätt ingående relationen mellan liv och verk, tecknar träffsäkert personligheten, utan att förfalla till de vanliga epitetet. Minnesrunan i *Svenska Dagbladet* 19.3.1948, som skrevs av vännen Karl Asplund,

framhåller bl.a. hennes betydelse som främjare av relationerna mellan Sverige och Finland. Ett särdrag i författarskapet konstituerades av att historisk forskning förenades med personlig upplevelse, intensivt och impulsivt, i ren vilja och mod. Döbeln hyllade hon som symbol för själens styrka, skrev historikern Nils Forssell. ”Hon var vacker” lyder slutvignetten av Karl Gerhard.

I sin dagbok för 1955 förlämnar Olof Lagercrantz legenden alla dess element av skriftligt och muntligt och befäster därmed strålkranen kring Alma Söderhjelm:

”En 1700-talsdam har jag känt, Alma Söderhjelm. Kring henne tyckte jag alltid det var full sommar. Karl Gerhard har liknat henne vid en liten lappgumma gestikulerande utanför kåtan, och det stämmer vad utseendet beträffar, men jag minns henne snarare som en kolibrisnabb sydländska med pincenén gnistrande på den spetsiga näsan i kapp med de många brokiga ringarna på hennes fingrar. Snön är ett element som jag inte kan föreställa mig i hennes närhet.

Hon svärmade för vänskapen med Rousseau, och ingenting upprörde henne som en svekfull vän. I kärlek fick man svika, det hörde till spelreglerna. Kärleken var en sensualistisk lek, och vid de erotiska livskällorna skämtade man och drack rött vin som hos Bellman. Skämten fladdrade som brokiga fjärilar kring honungsblommorna men fastnade aldrig, fick aldrig kladdiga vingar och såsiga ögon. Herdinnan var en hovdam som klätt ut sig, och några autentiska herdar av typ skogvaktare Mellors släppte hon inte in i sin budoar. Vänskapen däremot var helig, till allt förpliktande. Inför den nedlade till och med kvickheten sina pilar. Den rymde all innerlighet, all ömhet, all djupare kontakt.

Religionen var ingenting för henne. Hon tillhörde den finländska överklass som efter skilsmässan från Sverige 1809 aldrig glömde upplysningens idéer, som föraktade tyskeriet och nyromantikens fantasiblommor, som kände sig mera hemma i Aten och Sparta än i Jerusalem och som med Voltaire var dag i sin krets förblev immun mot 1800-talets pryderi och sentimentalitet. Vettets klara sol fördunklades aldrig i hennes värld, och månen var endast en kinesisk lykta på en kunglig trädgårdsfest i Versailles.

Hon var en stor konversatör, som en dam med Gustav III och Axel von Fersen bland vännerna måste vara, och de stunder – de

var många och långa – då hon var centrum i någon vitter krets var, skulle jag tro, hennes lyckligaste. Hon läste inte fast sig själv och andra i ett ordens ställningskrig. Sådant var ouppfostrat, småborgerligt och dumt. Hon var en samtalets kavallerist, ständigt rörlig, ständigt grupperande om sina styrkor, snuddande vid problemen med spetsen av värjan och i nästa ögonblick försvunnen för att överrumpla på en annan front. Hon gycklade och överdrev, menade aldrig – det gör bara snusförnuftigheten – ord för ord vad hon sade, men sökte sig genom virveln av infall in mot det väsentliga. Hon slog inte in sina åsikter i paket med ämbetsmannalack och prestigesigill. Hon lät dem forma sig i språnget och slog omedelbart åter sönder dem.

Kvickhet och mod var för henne de högsta dygderna, och mätt med de måtten var hon en mycket dygderik dam. Att vara tråkig var värre än att vara lastbar. Att vara modig var så självklart att man aldrig talade därom.

Nu är hon död sedan fem år. Hon sitter i sin himmel och pratar och skrattar och är aristokratiskt förtegen om att det alltför sena sekel hon levde i fordrade snö och is och vinterstormar som bakgrund och att 1700-talets sommar var långt borta.”

Legenden, ursprungligen en helgonberättelse, är både underhållande och uppbygglig, någon allsidig biografi är den inte, än mindre ett porträtt. Den första versionen, ofta muntlig, samlar upp hört och sett, legendens liv är en ständig växelverkan mellan berättat och nedskrivet. Vissa motiv är fasta men variationen av dem stor. Likväl gör legenden anspråk på trovärdighet, när källorna sviktar tillfogas nödiga element, urval görs av både historiskt och ohistoriskt. Den spinkiga ramen rymmer så en flora av osammanhängande anekdoter. Som bekännelse tar legenden fasta på martyrskap, askes, kärlek till nästan. Där av följer kraften efter döden, helgonkulten. Då har legenden redan befäst det övernaturliga. Legendens starkaste element är *miraklet*.

Något helgon var hon inte – Alma Söderhjelm. Hon var miraklet. I en litteraturanropologisk studie bör subjektet få sista ordet. I ”Ett litet förord” som inleder den första dagboken 1917 skriver hon en reflexion över döden: ”För mig existerar intet som ej lever! Jag har aldrig kunnat fästa mitt hjärta vid döda ting – ett smycke – ett bord, en spegel. Av det som stammar från en gången tid är det enbart bilderna och böckerna, som kunna göra mig glad. Ty de leva.”⁶

Alma Söderhjelm inreder hemmet i Åbo ca 1928. – ÅAB.